

الگوی شمایل نگاری شیعی با تکیه بر بررسی شمایل نگارانه نسخه خاوران نامه فرهاد نقاش

نجمه تدین نجف آبادی

کارشناس ارشد پژوهش هنر

natadayon2008@yahoo.com

چکیده

شمایل، انگاره‌ای تصویری است که به بازنمایی متکثر یک متن می‌پردازد، معمولاً از یک متن دینی سخن می‌گوید و به تصویرگری روایت‌ها و شخصیت‌های دینی می‌پردازد. شمایل‌نگاری در ایران اسلامی، از دوره مغول آغاز می‌شود و اختصاص به هنر شیعی یا سایر فرقه‌های دین اسلام ندارد. نخستین کتابی که به طور اختصاصی به شمایل‌نگاری شیعی می‌پردازد، خاوران‌نامه ابن‌حسام خوسفی است که فرهاد نگارگری آن را به عهده داشته است و شمایل امیرالمومنین (ع) را به تصویر کشیده است. این مقاله به بررسی شمایل‌شناسانه نگاره‌های نسخه (با تکیه بر الگوی سه‌گانه شمایل‌شناسی پانفسکی می‌پردازد و آنها را در سه الگوی شمایی دسته‌بندی می‌کند: الگوی شماره یک تاکید بر نشانه‌های پهلوانی دارد. اندامی عضلانی و شانه‌هایی ستبر از نشانه‌های این الگو است. الگوی شماره دو تاکید بر نشانه‌های زیباشناسه پیکر و تصویر او به صورت انسانی آرمانی و آن جهانی. پژوهش پیش‌رو، الگوی شماره سه را به عنوان الگوی تصویری شمایل - نگاری شیعی معرفی می‌کند. قراردادهای شمایل‌نگاری این الگو در تصاویر دوره قاجار و پس از آن نقاشی‌های قهوه‌خانه، قابل‌بازشناسی است، مواردی که امروزه صورت ثابت و شناخته شده شمایل‌نگاری شیعی را به خود اختصاص داده‌اند و برگرفته از خاوران‌نامه‌اند.

واژگان کلیدی: شمایل‌نگاری، شمایل‌نگاری شیعی، خاوران‌نامه، الگوی سه‌گانه پانفسکی.

۱- مقدمه

شمایل کلمه‌ای است که در ترجمه واژه icon می‌آید و مترادف کلمه‌هایی چون نگاره، تندیس، تصویر و تمثال است. کلمه eikon که واژه‌ای یونانی است، ریشه icon به حساب می‌آید. یونانی‌ها این واژه را برای نامیدن بازنمون‌های انسان‌گونه خود از خدایان به کار می‌بردند و eikon تفسیری، تصویری از روایت‌های دینی یونانیان بود. (بیالوتسکی، ترجمه حسینی، ۱۳۸۵: مدخل شمایل‌نگاری). شمایل و نگاه به آن به عنوان شاخه‌ای شناختی در تاریخ هنر اولین بار توسط چارلز ساندرز پیرس فیلسوف پراگماتیست آمریکایی و با تقسیم سه‌گانه او نشانه توسط او در مطالعات آکادمیک نشانه‌شناسی وارد شد. پیرس icon را نشانه‌ای تعریف کرد که بر مدلول خود، نه در اثر نوعی رابطه علی یا قراردادی، بلکه صرفاً به واسطه خصایص ذاتی اش دلالت می‌کرد (آلستون، ترجمه ایرانمنش و جلیلی، ۱۳۸۱: ص ۱۴۳). امروزه شمایل‌شناسی یکی از شاخه‌های شناخته شده مطالعات تاریخ هنر است که به مطالعات شناختی، توضیح و تفسیر محتوای تصاویر و دریافت‌های حاصل از آن می‌پردازد و به طبع با رویکردهایی گوناگونی به آن پرداخته شده است. رویکردهایی که همگی سعی در کشف و بازخوانی شمایل‌ها داشته‌اند. آنچه اکنون بر جای مانده، نتایجی ارزشمند در بازخوانی شمایی تصاویر مقدس و دینی فرهنگ‌هاست که این مطالعه به خصوص در هنر دینی مسیحی بسیار پر بار و غنی و در هنر دینی ایرانی شیعی، تنگ و کم‌مایه است. بسیاری از الگوها و قراردادهای شمایی و گاه نشانه‌شناسانه و نمادگرایانه شمایل‌های شیعی بر دانش پژوهان پنهان است و مطالعاتی جامع و کامل پیرامون این موضوع صورت